

Мария Спасова

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ЦАМБЛАКОВОТО ВЪСЪ ДРЕВНЪЯ ОУПРАЗНИЕ
В „ПОХВАЛНО СЛОВО ЗА ЕВТИМИЙ“

Основният извор за живота, църковната дейност, литературното и преводаческото дело на Патриарх Евтимий е Похвалното слово за него от Григорий Цамблак¹. Когато се проучва реформаторската дейност на Патриарх Евтимий, неизбежно се анализира главното свидетелство на Цамблак за книжовната му дейност, за отношението му към първия преводач, към книги [аже издаша]². Твърдението на Цамблак за старите преводи и книги, че много же вред въ них криаше са и истинным догматом съпротивленіе, тѣмже и многы ереси от сих произыдша, е обяснението защо Евтимий, втворил съи законодавецъ, след като въскъ древнѣа оупразниекъ... цркви прѣдѣа... въскъ нова³. Изразът въскъ древнѣа оупразниекъ на съвременен български език е предаден смислово адекватно (но без търсене на формално-структурно съответствие) с фразата “като унищожи всички стари книги”⁴. Изследвачите на Евтимиевото дело, както и историците, които използват превода, а не текста от началото на XV в., правят извода, че Евтимий Търновски е унищожил всички стари преводи⁵. Някои автори отиват по-далече при тълкуването на този израз, като заключават, че “Григорий Цамблак и част от търновските книжовници са имали отрицателно мнение за преводаческите принципи на Кирил и Методий и техните следовници”⁶. Неотдавна излезе и друга статия, третираща същия проблем⁷. В нея се прави задълбочен семасиологичен и екзегетичен анализ и на израза въскъ древнѣа оупразниекъ. Авторът

пише: “Средновековният писател в действителност ни съобщава, че реформаторът при превода си е изпразнил, освободил “божествените книги” и по-точно *вѣсѣ* (!) *древнѣ* в тях от противоречие с истинските догми. Именно цитатът и неговият контекст предопределят значението на *оупразнити* (*оупразнивь*) в дадения случай като ‘изпразня’, ‘освободя’, а не ‘унищожа’”⁸. Тезата, която се строи по-нататък, се основава на твърдението, че Евтимий е превел Петокнижието. Само тогава има смисъл изводът, че “ако и да превежда старозаветните книги (Петокнижието), Евтимий Търновски не остава при тях... При превода патриарх Евтимий е прокарал необходимата съгласуваност между двата Завета, привел е в съзвучие с Евангелието старозаветния текст”⁹. Най-странното е, че въпреки подчинения на предпоставена теза семантичен анализ и богословско тълкуване изводът на Кабакчиев като формулировка е точен: “Унищожението на всички стари книги от Евтимий Търновски е просто един м и т (разр. моя – М. С.), който е дело на преводачите на съвременен български език”¹⁰.

Правилното тълкуване на израза *вѣсѣ* *древнѣ* *оупразнивь* зависи от значението на *оупразнивь*. Формата *вѣсѣ* за вин. мн. ср. р. на местоимението-прилагателно *вѣсѣ* може да означава както множественост ‘всички’, така и обобщена единичност – ‘всичко’; прилагателното *древнѣ*, също форма за вин. мн. ср. р. от *древльнь* / *древьнь* означава ‘стари, предишни’ или пък обобщеното ‘предишно’. Що се отнася до *оупразнивь*, семантиката на причастието не се извежда от основното значение на старобългарския глагол *оупразнити* (‘изпразня, освободя’). Старобългарският глагол *оупразнити* е познат с 10 употреби¹¹ в класическите старобългарски паметници (=КСП). Първите две значения действително са ‘изпразня’, ‘отстраня, унищожа’ като превод на гръцките глаголи *σχολάζειν*, *καταργεῖν*. В Синайския псалтир (=Син) обаче глаголът *оупразнити* превежда гръцкия *ἐορτάζειν* и авторите на речника определят семантиката му като ‘отпразнувам, прославя’¹². Това обаче не е съвсем точно. Примерът е от Пс. 75:11 и старобългарският текст на псалом трябва да се съпостави с превода в Норовския (=Нор) и в Томичовия (=Том) псалтир:

Син: отгълѣкъ помъшленѣ ѡпразнити (! в.м. ѡпразнитѣ) с ѡ тевѣ¹³;

Нор: останокъ помъшлениа празноуетѣ ти¹⁴;

Том: ѡстанкѣ помъшленїа празноуетѣ ти¹⁵;

Гръцки текст: ἐγκατάλειμμα ἐνθυμίου ἑορτάσει σοι.

Преводът на съвременен български език е твърде свободен:

Син. Библия: *остатъка от гнева Ти ще укротиш.*

Става въпрос за ἐνθυμία в значение на 'помисъл, намерение' като нещо, което ще стане 'празнично' – ἑορτάσει, т. е. 'ще се просветли, пречисти, обнови'.

Старобългарският глагол ѡпразнити се среща два пъти в Супр без гръцко съответствие и още 4 пъти със значенията, посочени като основни. В единия от примерите значението на глагола е 'изоставя, пренебрегна': ни дх̄окиадо д'ѣла ѡпразнитѣ (550, 16 17)¹⁶.

В съвременния български език няма глагол *празня*, но има *запразня*. Префиксът ѡ- в старобългарски език в глагола ѡпразнити освен финитност внася и семантика за пълнота, всеобхватност на действието.

Но има ли основание глаголът ѡпразнити да се преведе с 'обновя'? Основанията за подобен превод се съдържат в разбирането на празника като обновление. Ето три примера от Слово на Томина неделя от Григорий Богослов в старобългарски и среднобългарски превод:

οὐχ ἡ πρώτη Κυριακὴ τὸ Ἐυχαιῖον ἦ, ἡ μετὰ τὴν ἱερὰν νόχτα καὶ δαδουχίαν¹⁷;

не вѣ ли о҃во д̄. ꙗ нѣла поновленїа. а еже по стѣки ноци и по просвѣщенїа¹⁸;

не прѣваа ли недѣлк̄ обновленїе вѣше ꙗже по сѣинїк̄и ноци и по просвѣщенїи¹⁹.

πάλιν ἐγὼ πανηγυριστὴς ἐυχαινίζω τὴν ἑμαυτοῦ σωτηρίαν²⁰;

пакы же азъ празднѣти понавлаѣа свое сп̄снє²¹;

пакы азъ трѣжественикѣ обнавѣкѣшѣ свое сп̄сєнїе²².

καὶ ἄ σήμερον πανηγυρίζομεν Ἐυχαιῖα, Ἐυχαιῖα ἡ πανήγυρις²³;

ꙗже нѣинѣ празднѣем дн̄ъ поновлєт̄а²⁴;

таже днѣ трѣжествѹемъ вѣнчленїа вѣнчленїа трѣжество²⁵.

Разбирането за празника като обновяване е в съгласие с Новозаветното учение за новата твар, за обновления чрез вярата и Светия Дух човек. Лингвистичното основание пък за превода на оупразнити с 'обновя' се съдържа още в старобългарски език, където глаголът превежда гръцкия ἐορταζειν. За да бъде убедително твърдението за смисъла на вѣсѣ древиѣка оупразниѣ, необходимо е да се ревизира преводът на съвременен български език на още няколко думи от контекста, в който е включен изразът. Ето откъса, който има твърде важно значение като извор на книжовната и реформаторската дейност на Патриарх Евтимий:

Иж прѣвїи прѣвѣдители или за еже еллинскаго ѡзыка же и оуѣнїа не вѣ концѣ вѣд(ѣ)ти или за еже своего ѡзыка девелѡсти сѡжити ѡжа издаша книги неслѡжни вѣ рѣчехъ ѡкиша са и разоумѣнїи грѣбѹьскыи писанїи нестѣгласны девелѣствѡи же сѡзаны и негладкы къ теуенїѡ гл(аголѣ) номоу. и тѣкмо ѡт еже именовати са вл(аго)у(ѣ) стивкыи книги вѣрно и мѣхъж миѡг же вѣд вѣ нѡхъ крѡише са и истиннымъ догматѡмъ съпротивленїе. тѣмже и миѡгы ереси ѡт сїхъ произыдѡша. таже вѣсѣ древиѣка вѣтворїи сѣи законодавецъ оупразниѣ такоже нѣкыа в(о)гописанныа скрижали сѣ высоты оумныѣ горы сѣшед и рѣкама носѣ илиже и троуди са цр(ѣ)кви прѣдас(ѣ) скровище вѣ истинѣ и (е)в(е)сноѣ вѣсѣ нова вѣсѣ ѹстна еу(аг)г(е)лїоу стѣгласна непоколебѡма вѣ крѣпѡсти догматѡмъ тако живѣа вода вл(а)гоѹстивыѣхъ д(о)ушамъ тако нождь еретнѹьскымъ ѡзыкомъ тако ѡгнь тѣхъ лицѡмъ. и вѣпїаше сѣ павломъ. древиѣка мимѡидѡша се выша²⁶.

И логически, и текстово изразът прѣвїи прѣвѣдители се отнася за българските книжовници-преводачи: в предходното изречение се казва, че книгамъ българскимъ миѡгыми лѣтты старѣшими и ѡт самыѣхъ началъ крѣщенїа ѡзыка оногѡ сѣцимъ²⁷. Словосъчетанието блѹстивыи книги е причина за различни тълкувания и тѣзи. Книгите на благочестивите са най-вероятно светоотческите тълковни книги и творения, за които Йоан Екзарх пише в Пролога към "Богословие": мѣногашъды хотѣвъ окоуцитї оучительскага сѣказанїа готова прѣложити вѣ словѣньскѣмъ гзыкъ... оубогахъ са... прѣложити вѣ свои гзыкъ... вѣдѣ во своего зма тоупошь и гроуѡвость и плѣтѡюю немощь и лѣньность²⁸. Знаем, че в края на IX и през X век в България са преведени Тълковно евангелие, Тълковен псалтир, Тълковен апостол, както и творенията на светите

(вѣстивѣх) отци от IV – V и VII – VIII век. Основателно възниква въпросът: прав ли е Цамблак да твърди, че първите преводачи елинскаго языка же и оуниа не въ конецъ вѣд(ѣ)ти..., своего языка девелести сѣжити и това е причина за лошото качество на преводите, както и за грешките и догматичните отклонения в тях? До нас са достигнали, макар и оскѣдни, автентичните свидетелства на презвитер Йоан (книжовник от X в.) в послеслова на “Житието на Антоний Велики”, в които се твърди следното: аще рѣчь зазорноу и неоухищреноу воудемь положили прѣлагае уюси юго. не во мѣсли тольмы смотрѣливи елинскыи рѣчи изъобразити тѣмъобразе не имоуцоу тогда языкоу словѣнскоу. нь на разоумь ноудеще положихомь²⁹;

След тези разсъждения върху смисъла на отделни думи и изрази ето превода на откъса от Похвалното слово:

Но първите преводачи, било че гръцкия език и учението³⁰ в съвършенство не познавали, било че от грубостта на своя език зависели, книгите, които създали, прости на думи се оказали и в разбирането на гръцките писания неединни, грубо съчетани и нестройни в потока на речта. И само защото се наричаха “книги на благочестивите”, приемаха се за верни, но голяма вреда в тях се криеше и противоречие с истинните догми. Затова и много ереси от тях произлязоха.

Всички стари (книги) този втори законодател като обнови, от върха на планината на разума като слезе, носещ сякаш някакви писани от Бога скрижали в ръце (ръцете), с които се и трудеше (по 1Сол. 4:11), на Църквата предаде съкровището, наистина небесно: всичките нови, всичките святи, с Евангелието съзвучни, непоклатими в твърдостта на догмите, като жива вода за душите на благочестивите, като нож за езиците на еретиците, като огън за лицата им. И зовеше с Павел: “Древното премина; ето, всичко стана ново” (2Кор. 5:17).

Възниква още един проблем. Цамблак твърди, че Евтимий е обнови всички стари книги. Това означава, че ако тръгнем в обратна посока – към старобългарските преводни книги – можем да възстановим кои текстове точно са имали старобългарски превод и да очертаем целия книжовен корпус.

Тогава ще може да се докаже, че много от текстовете не са руски, а старобългарски превод, но са запазени само в руска редакция по разбираеми причини.

В палеославистиката все още липсва конкретно и ясно становище за периода и етапите на преводаческото дело на търновските книжовници. Неоспоримо е мнението, че преди Евтимий на Атон и в Теодосиевата обител се извършва усилена преводаческа дейност. Как практически се е вършило това, кои преводи са предевтимиевски, какви са принципите, по които се сверяват, коригират, редактират или превеждат наново текстовете, все още не е конкретно изследвано.

В тази статия се прави опит да се представят нагледно етапите на книжовния преводачески и реформаторски процес въз основа на един откъс от съчинение на Григорий Богослов³¹.

I етап – старобългарски превод, запазен в руски ръкопис от XIV в., преписан от авторитетен старобългарски протограф³²;

II етап – същият старобългарски превод в български ръкопис от 1355 – 1360 г.³³, сверяван вероятно с гръцкия текст, коригиран вътре в самия кодекс по три начина: а) изтрити думи, дума или част от дума (означава се с “трито”); б) зачертана дума или израз и над тях изписана новата дума или новият израз (дават се след основния превод в квадратни скоби); в) на полето на ръкописа срещу реда с изтрит или зачеркнат текст е изписан новият текст (печата се в междуредието при интервал и половина между основния текст);

III етап – нов среднобългарски превод, запазен във влашко-молдавски ръкопис от 1413 г.³⁴ Преводът безспорно е от Евтимиево време, извършен е според новите преводачески принципи и носи стилно-езиковите характеристики на орнаменталната проза на Търновската книжовна школа от втората половина на XIV в.

ὄσπερ ἐν σώματι πανταχόθεν ἴσῳ τε καὶ καλῶ· ἀεὶ γάρ μοι τὸ προσπεσὸν κάλλιον φαίνεται, καὶ τοῦτο συναρπάζει τὸν λόγον. Δεῦρο οὖν μοι διέλεσθε τὰ ἐκείνου καλά, ὅσοι τῶν ἐκείνου εἴπαινέται καὶ μάρτυρες, καὶ ἀγῶνα καλὸν ἀγωνίσασθε πρὸς ἀλλήλους, ἄνδρες

ὁμοῦ καὶ γυναῖκες, νεανίσκοι καὶ παρθένοι, πρεσβῦται μετὰ νεωτέρων, ἱερεῖς καὶ λαός, οἱ μοναδικοὶ καὶ μιγάδες, οἱ τῆς ἀπλότητος καὶ τῆς ἀκριβείας, ὅσοι τῆς θεωρίας, καὶ ὅσοι τῆς πράξεως. Ο μὲν ἐπαινείτω τὸ ἐν νηστείαις καὶ προσευχαῖς, οἷον ἀσώματόν τε καὶ ἄῤυλον· ὁ δὲ τὸ ἐν ἀγρυπνίαις τε καὶ ψαλμωδίαις εὔτονόν τε καὶ ἀήττητον· ἄλλος τὸ ἐν προστασίᾳ τῶν δεομένων, ἄλλος τὴν πρὸς τὸ ὑπερὲ ὄν ἀντιτυπίαν, ἢ πρὸς τὸ ταπεινὸν συγκαταβάσιν. Αἱ παρθένοι, τὸν νυμφαγωγόν· αἱ ὑπὸ ζυγόν, τὸν σωφρονιστήν· οἱ τῆς ἐρημίας, τὸν περωτήν· οἱ τῆς ἐπιμιξίας, τὸν νομοθέτην· οἱ τῆς ἀπλότητος, τὸν ὁδηγόν· οἱ τῆς θεωρίας, τὸν θεόλογον· οἱ ἐν εὐθυμίαις, τὸν χαλινόν· οἱ ἐν συμφοραῖς, τὴν παράκλησιν· τὴν βακτηρίαν, ἢ πολιὰ· τὴν παιδαγωγίαν, ἢ νεότης· ἢ πενία, τὸν ποριστήν· ἢ εὐπορία, τὸν οἰκονόμον· Δοκοῦσι μοι καὶ χῆραι τὸν προστάτην ἐπαινέσεσθαι· καὶ ὄρφανοί, τὸν πατέρα· καὶ πτωχοί, τὸν φιλόπτωχον· καὶ τὸν φιλόξενον, οἱ ξένοι· καὶ ἀδελφοί, τὸν φιλάδελφον· οἱ νοσοῦντες, τὸν ἱατρον³⁵.

Първи старобългарски превод (л. 181а-б):

акты в' телеси (Ὁ πανταχόθεν) равнѣ и добрѣ. присно во ми припадѣи и добрѣе гавлают сѧ. и се прехватают слово. и придрѣте оубо со мною раздрѣлите еже оного добро. ѡлико же еже оного похвалници и сѣдѣтели и трѣд добрѣ потроудите сѧ. дргг к' дрггг мѣжи кѣпно и женѣ. отроци дѣтѣ. старци со оубгыми нерен и люде верноризци ꙗже женатѣци и иже ѿ препростѣх ꙗже ѿ скоропытнѣх ѡлико же ѿ разѣмивѣх и ѡлико же дрѣмнѣх. овѣ да похвалит. еже алканьем и млтвлыми акты вестелесна же и безвещствена. овѣ еже б'дѣныемь и гѣтѣнем твердѣ крѣпо и неѡпадаемю дргггыми еже застѣпаныем тревѣюшнѣмъ. дрггггыми еже противу вѣщамъ ожестоуаьем нам и низкомѣ сѡхженые дѣтѣ невѣствовоца подѣпражентѣна ѣтла пѣстѣнѣнни вѣкрилика. примѣсивши сѧ законоположника. иже препростѣи вѡжа иже

разумнии б̄ословца. иже в' бесельи б'схлациенъе. иже въ вѣдах оутѣшене.
жезлъ старости. наказанъе оуности. нищета обрѣтаника. доброуе вѣтъство
строитѣла. мнать ми са и вдобъи заступника. похвалати. и сироты оца. и
оувозни б̄олювца. и уюжелювца уюжи. и брати братювца. болаши щѣлитѣла.

Старобългарският превод на гръцкия откъс е несъмнено от епохата на Симеон, защото лексикалните му характеристики са типични за т. нар. преславизми³⁶. Цамблак твърди, че първите преводачи са допускали грешки, които са се дължали на несъвършено владееие на гръцки език или на все още развиващия се културен пласт на старобългарския език. Макар и върху един превод, и то върху кратък откъс, може да се провери верността на това твърдение. В превода има един пропуск на гръцка лексема – πανταχούθεν; с два синонима е преведена гръцката лексема εὐτόνόν – твърдѣ и крѣпо; προστασία е преведена като словосъчетание притиѣж вѣрѣамъ вместо 'властващ, първенстващ, началстващ; знатен, имотен' (понякога тези грешки се обясняват с наличието на четци в процеса на превеждане, но много е вероятно грешките да се дължат и на неточна сегментация на думите в гръцките кодекси – става въпрос за ръкописи от IX – X в., в които писмото е scriptura continua); гръцкият композитум φιλόπρωχον в превода е б̄олювца вместо правилното оувоголювца, но тази грешка може да се дължи или на преписване, или на транслитерация, ако първоначално словото е било преведено на глаголица. Тук се отбелязват само по-значимите грешки и пропуски, без да се разглеждат по-дребните морфологични грешки и несъответствия при предаването на гръцките категории и форми. Оказва се, че Цамблак е прав: действително става въпрос за български преводи и действително в тях има грешки и пропуски.

По-интересно е да се проследи в какво състояние е същият старобългарски превод в търновски ръкопис от XIV в., върху който са нанасяни корекции след сравняване с гръцкия текст. По този начин ще се провери как се пазят старобългарските преводи в чужда рецепция (по горния откъс) и как се предават в българската ръкописна традиция от кни-

жовници, които говорят същия език, но развиващ се и значително променен през XIV в. Текстът се дава ред за ред от ръкописа.

Първият старобългарски превод по търновския ръкопис от XIV в. (л. 2196):

яко [же] въ тѣлеси (Ø πανταχούθε) равнѣ и доврѣ при-
сно въ ми припад[шее] доврѣ[ише] гавлѣет се
и се съвѣсхъщаает слово
и се прѣхватает слово. прѣдѣте оубо съ мно-
жъ раздѣлите гаже много добра. ^[ци] елико же
еже много похвалници и [с]вѣдѣтліе: ~
и трѣдѣ [и подвигѣ] добръ потрѣдиге ел [движитѣ сѧ] дроугѣ къ дроу-
гоу, мъжне коупно и жены (трито) [юноше и]
дѣвы. старци, съ юнными. їерее, и люде.
чръноризци [иноци и мирсци] и женашини. и иже ѿ прѣпро[сто]-
ти и извѣщеніа
(трито) хъ, и ѿскоропытныхъ. елико же
елици вѣговидѣнїа и елици дѣланїа
ѿ разоумивныхъ, и елико же дѣлгынныхъ: ~
вѣтъ, да похвалит, еже алканїемъ [пощенїемъ] и мѣтвани
яко вестѣлесна же и везъвеществна.
вѣтъ, еже вѣдѣнїемъ и пѣтї[и] (трито) тѣрдо[е]
крѣпко[е] и неѿпадаемо (трито) дроуги еже [вѣ] за-
стѣплени[и] трѣвоужшиимъ.
инь къ прѣвимѣшомѣ противовобразїе.
[инь] иже противѣ вѣщѣжъ жестотѣванїемъ
или къ [снѣрен]мноу. съхожденїе. дѣвы,
невѣствовца. съпраженїи [цѣломѣдрнаго]
телѣ. поустыни, въскрилика. прїлѣ-

СИЕШИ СА ЗАКОНОПОЛОЖНИКА. ИЖЕ

ПРОСТИТЬ НЫ, ВЪЖДА. ИЖЕ [ВГВІДЦИ], ВГ-

(л. 220а)

СЛОВЦА. ИЖЕ ВЪ (ТРИТО) [ВЪРАДЪК], ВЪСХЛАЩЕНІЕ.

ИЖЕ ВЪ ВЪДАХЪ, ОУТЪШЕНІЕ. ЖЕЗЛЪ, СТА-

РШСТ[Ъ]. НАКАЗАНИЕ, ЮНШСТ[Ъ]. НИЩЕ[ТА],

ШВРЪТ[АТЕЛА]. (ТРИТО) БОГАТСТВО, СТРО-

ИТЕЛЪ. МНИТ МИ СА И ВДОБЪЛЪ ЗАСТЪПНИКА

ПОХВАЛИТИ. СИРШТЫ, ШЦА. И ОУВОЖІИ

[НИЩЕ] ЛЮВЦА. (ТРИТО) [И]НИЩЕ (ТРИТО) ЛЮВЦА, УЮЖДІИ: ~

[И]ВРАТИА, БРАТОЛЮВЦА. ВОЛАЩИН, ИСЦЪЛИТЕ-

ЛЪ.

Промените в основния старобългарски превод в преписа от XIV в. са в областта на ортографията и морфематиката: изпаднали слаби ерове, които обаче на места се маркират с паерчици; въвеждане на типично търновски графични и правописни особености; замяна на едни суфикси от стария текст с други, най-вероятно наложили се като по-продуктивни в българския език, и пр. Езикът на старобългарския превод обаче вече е архаичен като лексика и това обяснява активната коректорска намеса при сверяването на превода с гръцкия текст. Корекциите могат да се групират според типа промяна:

а) лексикални (успоредиците се дават последователно по текста, а не по азбучен ред): прѣхвѣтити — съвъсхъщати, троудъ — подвигъ, потроудити са — подвигнѣти са, отрокъ — юноша, уръноризъць — инокъ, женатъць — мирскъ, скоропгътънъ — извѣщение, разоумивъ — боговидѣніе, алъкание — пошение, ожесточание — противоположеніе, низъкъ — сълѣренъ, уиститель — цѣломъдрънъ, разоумивъ — боговидъць, веселие — отърада.

б) морфологични:

— замяна на дадена дума от една част на речта с дума от друга част на речта: разоумивъ — боговидѣніе, дѣльнъ — дѣлание, скоропгътънъ — извѣщение, женатъць — мирскъ;

– суфиксални промени: женатѣца — женатини, ожесточание — ожесточавание, оврѣталникъ — оврѣтатѣль;

– промени на глаголни вид: похвалити — похвалити;

в) текстологически:

– поправени грешки в превода: противъ вѣща от гръцкото простаσία е поправено на прѣимжшомъ; доврою богатыство от гръцкото εὐλορία — е по-точно само богатыство, както е било коригирано; грешката в старобългарския превод на φιλόπρωχον от воголювца е поправено на нищелювца.

– неправилни корекции: излишно е задраскано не ѿпадаемо вместо едното от двете наречия, с които е преведено гръцкото εὐτόνον — твърдѣ и крѣпо; корекцията нищелювца би следвало да бъде вюжделювца.

– грешки при преписването: вместо прѣпростини преписвачѣт е разчел проститѣ ны.

– не е попълнен пропускът в превода на πανταχούθεν.

Неизвестно къде и кога е извършена ревизията на превода; неизвестно е и защо корекциите са по сръбски правопис, но езикови сръбизми липсват. Разбира се, едно от възможните обяснения се съдържа в Житието на Теодосий Търновски от Калист, в което се твърди, че в Кефаларево се стекли сръбие и въюгри и влахы³⁷ и че там се провеждала усилена книжовна преводаческа дейност.

Вторият превод на текста, свършено нов и извършен по гръцкия текст, а не въз основа на стария превод, и лексикално, и граматически е различен и от старобългарския превод, и от корекциите, нанесени върху стария превод в търновския кодекс:

(л. 306а–306б): ꙗкоже въ тѣлеси въсхдоу равнѣ же и доврѣ, присно во ми припадаше доврѣ ꙗвлѣет сѧ, и се похушцаеть слово. Градѣте оубо съ множ раздѣлите ꙗже оного добраа. елици же къ оного похвалници и свѣд(ѣ)телѣе и подвигъ доврѣ подвигнѣте дроугъ къ дроугоу. мѧжѣе коупно и жени. юнша и дѣти. старци съ юнотами. сѣѣнници и людѣе. иншици и мирстни. иже ѿ прѣпростыхъ и иже ѿ опасныхъ. елико же ѿ разоумившихъ, и елико ѿ дѣлательнихъ. ов во да похвалитѣ еже алканіемъ и

мѣтвѣми, ꙗко вѣстѣлесна же и невеществѣна. ов же, еже вѣдѣнїемъ и
гнѣнїемъ, крѣпкое и неѡпадаемое. другыи еже застѣпленїе тѣвоуждїимъ.
инъ, еже къ прѣкимащому въображенїю, или къ смѣренному съхожденїю.
дѣвы. невѣстодавца. съпраженныа. цѣломъдрителѣ. поустыина
въскриittelѣ. везаконно примѣсивши сѧ. законоположителѣ. прѣпрвстїи,
наставника. разоумнїи, вѣгословца. иже въ вѣгодѣши, вбоудателѣ. иже въ
вѣдахъ оутѣшенїе. жезлъ, старости. наказанїе, юнвствъ. ницета посетителѣ.
вогатство, строителѣ. минит ми сѧ и дввица, прѣдстателѣ похвалѣти. и
сири шѣа, и оубвзїи оубоголюбца. и страннолюбца страннїи, и вратїа
вратолюбца. волащен цѣлителѣ.

Среднобългарският превод е с високо качество. Пропус-
кът от първия превод е попълнен: πανταχούθεν – въсьдоу. Дей-
ствително преводът следва гръцкия синтаксис и е явен стре-
межът и към смислово, и към формално тѣждество при
превеждането. Въпреки това в някои случаи преводачът, за
да се избегне двусмислие, внася допълнителна лексема: τῆς
ἐπιτιξίας – везаконно примѣсивши сѧ, докато в старобългарския
превод е само примѣсивши сѧ. Преводачът е не само човек,
владеещ съвършено гръцки език, но е и надарен филолог:
преводът е ритмичен, образен, езикът е точен и същевременно
антитезите се постигат и чрез антоними, и чрез семантично-
адекватни словосъчетания и изрази.

И така, Патриарх Евтимий не е унищожавал старите
книги и старите преводи, а е “обновил” всичко, като е орга-
низиран едно грандиозно по мащабите си и трудно за изпъл-
нение дело: редактирането на стари и извършване на нови
преводи на онези текстове, които са съставяли старобългар-
ския преводен корпус. Можем да се запитаме и защо непре-
менно старите преводи цялостно се обновяват? През XIV в.
при Иван Александър България преживява своя втори Златен
век и затова всичко от Първия културен период на разцвет
трябва да добие отново своя блясък на славата, потъмнял от
времето и забравата.

Що се отнася до грешките на първите преводачи, не е излишно да се цитира мнението на Томсън, който, съпоставяйки старобългарския и среднобългарския превод на откъс от Симеоновия сборник при изследването на еволюцията на превеждане у славяните през средновековието, пише: “И ако това кратко изследване на двата превода е съсредоточено върху техните недостатъци, това не означава, че трябва да се критикува трудът на безбройните анонимни преводачи, които са поставили основите на славянската култура. Ако те знаеха заглавието на тази статия, с положителност щяха да се подпишат под нея”³⁸.

БЕЛЕЖКИ

¹ П. Русев., Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971.

² Пак там, с. 166.

³ Пак там, с. 168.

⁴ В. Сл. Киселков. Патриарх Евтимий. Похвално слово от Григорий Цамблак. — В: П. Динеков, К. Куев, Д. Петканова. Христоматия по старобългарска литература. С., 1978, с. 429; П. Русев. Цит съч., с. 169. Този превод е препечатан и в “Стара българска литература. 2. Ораторска проза. С., 1982, с. 223, но в него са нанесени корекциите според критичните бележки на Ал. Наумов от рецензията му в Литературна мисъл, 1973, кн. 1, с. 140–141.

⁵ По-лесно е да се посочи кои автори не говорят пряко за унищожаването на всички стари книги: Кл. Иванова. Патриарх Евтимий. С., 1986, с. 58 — “усилие да се даде нов облик на книжнината от началото на XIV в.”; Патриарх Евтимий. Съчинения. С., 1990, с. 252: “...започва мащабна работа по редактирането и превеждането на корпуса на богослужебната литература. Засега в науката няма единно мнение по въпроса за Евтимиевото “изправяне” на книгите, както няма и сигурни данни как точно от новите преводи е дело на бъдещия търновски патриарх (разр. моя — М. С.), кои преводи само са ръководени от него, а кои са възникнали независимо от работата в “Св. Троица” в други центрове на България”; Ив. Харалампиев. Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски. С., 1990, с. 11: “казано другояче, търновските книжовници са посегнали на онези преводи,

които не са ги задоволявали с качеството си, а тези преводи принадлежат наистина на *първите преводачи*".

⁶ Д. Чешмеджиев. Константин Костенечки за произхода на Кирило-Методиевия език. – В: Търновска книжовна школа. Т. 5. Паметници, поетика, историография. В. Търново, 1994, с. 634.

⁷ К. Кабакчиев. Противоречиво ли е било отношението на търновските книжовници към преводаческото майсторство на Кирил и Методий. – Проглас, V (1996), 1, с. 21–29.

⁸ Пак там, с. 27.

⁹ Пак там, с. 27.

¹⁰ Пак там, с. 27.

¹¹ Э. Благова, Р. М. Цейтлин, С. Геродес, Л. Панцеров, М. Бауэрова. Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков). М., 1994, с. 743.

¹² Пак там, с. 743.

¹³ С. Н. Северьянов. Синайская псалтырь. Глаголический памятник XI в. Пг, 1922.

¹⁴ Норовская псалтырь. Среднеболгарская рукопись XIV века. Часть II. С., 1989.

¹⁵ А. Джурова. Томичов псалтир. Том втори. С., 1990.

¹⁶ Й. Заимов, М. Капалдо. Супрасълски или Ретков сборник. 2. С., 1983.

¹⁷ J. Migne. Patrologiae cursus completus. Series graeca. Paris, 1857, T. XXXVI, coll. 605–621.

¹⁸ Син. № 117(954), XIV в., руски препис от старобългарски протограф. Работи се по фотоси от ръкописа. Откъсът е на л. 796.

¹⁹ Ркп. № 1494, сбирка на Мазурин, ф. 196, ЦГАДА, 1413 г., автограф на Гавриил Урик. Работи се по фотоси. Текстът е на л. 171а.

²⁰ J. Migne. Цит. съч., coll. 605–621.

²¹ Син. № 117(954), л. 79а.

²² Ркп. № 1494, л. 171а.

²³ J. Migne. Цит. съч., coll. 605–621.

²⁴ Син. № 117(954), л. 78а.

²⁵ Ркп. № 1494, л. 170а.

²⁶ П. Русев. Цит. съч., с. 166–168.

²⁷ Пак там, с. 166.

²⁸ П. Динеков. Цит. съч., с. 67.

²⁹ Б. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература. С., 1967, с. 112.

³⁰ Под "учението" би следвало да се разбира Христовото учение, християнските догми, а не светската ученост на елините.

³¹ Откъсът е от Слово на Анастасий Александрийски от Григорий Богослов.

³² Първият старобългарски превод се дава по Син. № 117(954).

³³ Първият старобългарски превод, но в препис от 1355 – 1360 г., дело на книжовника Пръвослав, който преписва 16-те слова на Григорий Богослов за търновския логотет Мита. Ркп. Сф. № 674, НБ “Кирил и Методий”, търновски правопис, двуюсов, двуеров. Част от словата имат нов превод, но Словото за Атанасий Александрийски е със стария си превод.

³⁴ Вторият превод – среднобългарският, е по Ркп. № 1494.

³⁵ *Sources chretiennes. Grégoire de Nazianze. Discours 20–23. Introduction, texte critique et notes par Justin Mossay. Paris, 1980, 108–192.*

³⁶ В работите си не се опирам на това деление на лексиката, защото считам, че става въпрос за специфика в езика на книжовника-преводач и едва след това за лексикална норма на даден период от развитието на старобългарския език, за дадена езикова школа или културен център.

³⁷ *Житие на свети Теодосий Търновски от патриарх Калист Константинополски. Текст, превод и коментари. В. Търново, 1995, с. 19.*

³⁸ *F. J. Thomson. L'évolution de la manière de traduire chez les slaves au Moyen age. Comparaison et édition de deux traductions slavonnes (X^e - XIVe siècles) de passages d' Irénée et d'un Pseudo-Augustin. Revue d'Histoire des Textes – XXIV – 1994, p. 323.*